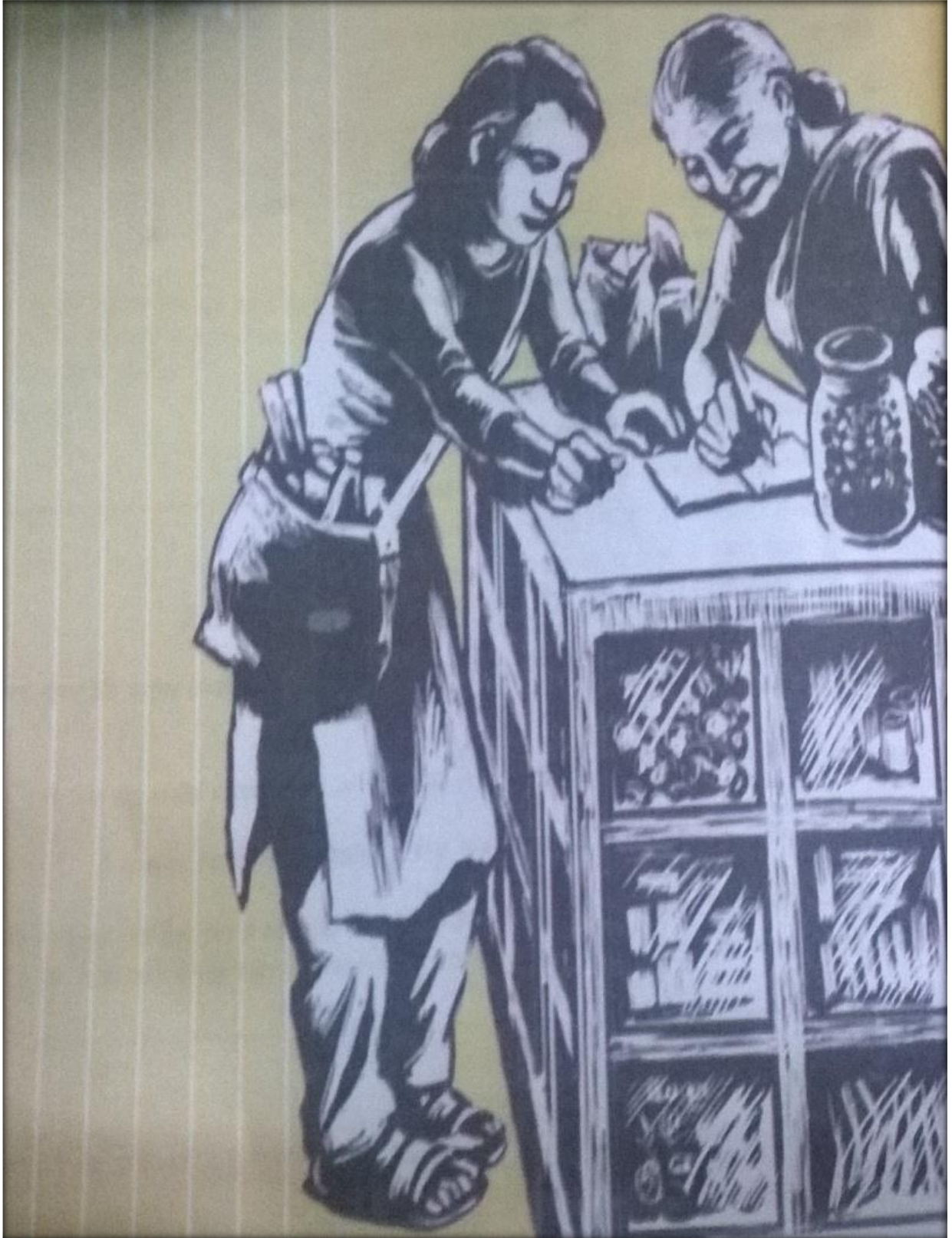

पञ्चमः घट्टः

विपणिः

शिक्षकाणां कृते

एतौ द्वौ अध्यायौ विपण्याः सम्बद्धजीवनस्य व्यवसायस्य चक्रेः सम्बन्धितौ स्तः। एतेषु काश्चन प्रक्रियाः तु दृष्टिगोचराः जायन्ते अपि च तेषाम् अवलोकनम् अपि कर्तुं शक्यते किन्तु बहवः अन्ये गतिविधयः अस्माकं परिचये न भवन्ति ।

अष्टमः अध्यायः अस्ति “अस्माकं पार्श्वस्थाः विपणयः”। एतस्मिन् वयम् एकया दृष्ट्या विपणीनां विभिन्नानां स्थानानाम् अध्ययनं कुर्मः कश्चन साप्ताहिक-विपणिः ग्रामस्य आपणाः कश्चन शार्पिंग-काम्प्लेक्स (क्रयकेन्द्रम्) इत्यादयः च । कयाचित् पृथक् दृष्ट्या वयं कस्यचित् जटिलस्य प्रश्नस्य अपि निरीक्षणं कुर्मः एताः विपणीः प्रति वस्तूनि कथम् आगच्छन्ति ? शाकस्य महाविपणेः केनचित् विशिष्टेन अध्ययनेन वयं ज्ञातुं प्रयत्नं कुर्मः तत् विपणि-सम्बद्धा काचित् शृङ्खला कथं कार्यं करोति अपि च तस्यां महाविपणेः किं स्थानं वर्तते । वस्तुतः वयं विपणि-शब्दस्य ये पर्यायाः सन्ति तेषां विषये जानीमः मन्यामहे वा परन्तु वास्तविकतायां क्रयणं विक्रयणं च विभिन्नैः उपायैः चलति । अस्मिन् अध्याये एतस्मिन् विषये विचारः कृतः अस्ति यत् कथम् इदं सर्वं विपणेः एकस्य व्यापकरूपस्य अवगमनाय महत्त्वपूर्णम् अस्ति ।

नवमे अध्याये एतस्य विषयस्य अवगमनस्य प्रयासः अस्ति यत् कथं विपणिः विभिन्नानां जनानां कृते भिन्नान् भिन्नान् अवसरान् कल्पयति । “कस्यचित् युतकस्य कथा” तथा च तस्याः प्रक्रियायाम् आगम्यमानानां विपणीनाम् उदाहरणैः एषः विषयः प्रस्तुतः अस्ति । एकस्य युतकस्य उत्पादनस्य

वितरणस्य च प्रत्येकं क्रियाम् अवगच्छन्तः वयम् अनुभवितुं पारयामः यत् एतेन सम्बन्धित-विनिमयस्य प्रक्रियाभ्यः केचन जनाः अधिकं लाभम् अर्जयन्ति केचन च न्यूनं लाभम् अर्जयन्ति । जनैः ये अवसराः प्राप्यन्ते ते सर्वतः असमानाः सन्ति । उत्पादनकर्ता अधिकम् अर्जनं कुर्यात् इति निश्चयार्थम् अपि उपायाः सन्ति यथा सर्वकारीयसंस्थाः निर्माय वस्तुविक्रयणम् । पुनरपि समतापूर्णस्य वितरणस्य कृते व्यावहारिकाणां प्रभावशालिनां च मार्गाणाम् अन्वेषणं स्यात् ।

भवतां स्थानीय-विपणि-सम्बद्धाः ये अनुभवाः सन्ति तान् अनुभवान् भवन्तः कक्षायाः चर्चासु सम्मिलितान् कुर्युः इति एतादृशः अवसरः अपि भवतां कृते एतेषु अध्यायेषु उपलभ्यते । समीपस्थाः ये चयविपणयः(थोक-बाजार) सन्ति तासां भ्रमणम् अपि सम्यक् भविष्यति अपि च विद्यार्थिनः एतेन सूक्ष्मम् अध्ययनं कर्तुं कञ्चित् अवसरं प्राप्स्यन्ति उदाहरणार्थं यथा क्रय-विक्रययोः लाभांशस्य कियती सम्भावना विद्यमाना भवति जनानां दैनन्दिनः आयः कियान् भवति इत्यादिविषये अपि ज्ञानं भविष्यति । एतेन अन्वेषणेन विद्यार्थिनः समाजस्य असमानतानां विषये प्रत्यक्षतः ज्ञास्यन्ति । जनानां विपणिसम्बद्धाः अनुभवाः विविधाः गहनाः च भवन्ति । अतः कक्षायाः चर्चासु एतादृशानां प्रश्नानां कृते समयः दातव्यः ये विषयाः अध्याये तु न सन्ति परन्तु विद्यार्थिनः एतेषु विषयेषु वार्तालापं कर्तुम् इच्छुकाः भवेयुः।

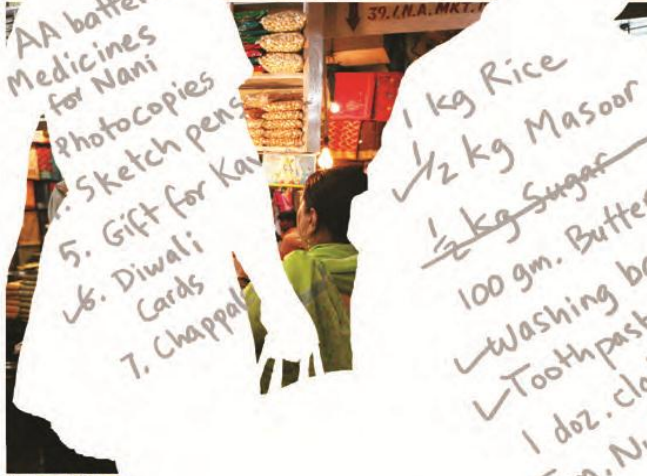
अध्यायः 8

अस्माकं पार्श्वस्थाः विपणयः

वयं विपणिं गच्छामः विपणिं गत्वा बहूनि वस्तूनि च क्रीणीमः यथा शाकानि, फेनकानि, दन्तफेनकम् उपस्कराः, पर्युषितरोटिकाः, सुपिष्टकानि, तण्डुलाः, द्विदलानि, वस्त्राणि, पुस्तकानि, टिप्पणी-पुस्तिकादीनि च । वयं यत्किमपि क्रीणीमः तेषां वस्तूनां यदि सूचीं कुर्मः तर्हि सा सूची दीर्घतरा भविष्यति । विपणयः अपि अनेकविधाः भवन्ति यत्र वयं स्व-दनन्दिन-आवश्यक-वस्तूनां पूर्त्यर्थं गच्छामः यथा अस्माकं प्रतिवेशस्य गुमटी इति सप्ताहिक-विपणिः दीर्घाणि क्रयस्थलानि शापिग-माल इति । अस्मिन् अध्याये वयं विपणेः एतान् प्रकारान् ज्ञातुम् एव प्रयत्नं करिष्यामः तथा च एतदवगमनस्य प्रयासं करिष्यामः यत् अत्र विक्रीयमाणानि वस्तूनि क्रयण-प्रक्रियां यावत् कथं प्राप्नुवन्ति एते क्रेतारः के सन्ति एते विक्रेतारः च के सन्ति ? तथा च अस्माकं सर्वेषां पुरतः कीदृशीः काः काः च समस्याः आयान्ति ?

AA batteries
 Medicines for Nani
 Photocopies
 1. Sketch pens
 5. Gift for Kav
 6. Diwali Cards
 7. Chappal

1 kg Rice
 1/2 kg Masoor
 1 kg Sugar
 100 gm. Butter
 Washing bar
 Toothpaste
 1 doz. clothes pegs
 5 m. Nylon

जनाः साप्ताहिक-विपणिषु किमर्थं गच्छन्ति? त्रीणि कारणानि ज्ञापयन्तु।

एतेषु साप्ताहिक-विपणिषु आपणिकाः के भवन्ति? महाव्यापारिणः एतेषु विपणिषु किमर्थं न दृश्यन्ते?

साप्ताहिकेषु विपणिषु वस्तूनि किमर्थं न्यूनमूल्येन लभ्यन्ते ?

किञ्चित् उदाहरणं दत्त्वा बोधयन्तु यत् जनाः विपणिषु कथं मूल्य-निर्धारणं कुर्वन्ति? किं भवन्तः एतादृश्याः स्थितेः विषये चिन्तयितुं शक्नुवन्ति यत्र मूल्य-निर्धारणम् अन्यायपूर्णं भविष्यति?

समीरः पूर्व-निर्मित-वस्त्राणां कश्चित् व्यापारी

समीरः साप्ताहिक-विपणेः कश्चन व्यापारी अस्ति। सः नगरस्य कस्माञ्चित् महाव्यापारिणः वस्त्राणि क्रीणाति तथा च आसप्ताहं षट्सु पृथक्-पृथक्-स्थानेषु साप्ताहिक-विपणिषु वस्त्राणि विक्रीणाति। समीरः अन्ये च व्यापारिणः सह एव आगच्छन्ति। एतदर्थं ते भाटकेन एकं वाहनम् आनयन्ति। तस्य ग्राहकाः प्रायः समीपस्थाः ग्रामीणजनाः भवन्ति। दीपावल्याः पोंगलस्य अथवा एतादृशेषु एव अवसरेषु सः सम्यक् व्यापारं करोति।

साप्ताहिक-विपणिः

साप्ताहिक-विपणेः अयम् नाम एव एतस्मात् कारणात् जातं यतोहि एतत् सप्ताहस्य कस्मिंश्चित् एकस्मिन् निश्चिते दिने भवति । एतस्यां साप्ताहिकविपण्यां प्रतिदिनम् उद्धटनशीलाः निर्धारिताः आपणाः न भवन्ति। व्यापारिणः दिने आपणम् उद्धाटयन्ति तथा च सायंङ्काले पिधानं कुर्वन्ति । अग्रिमे दिवसे ते स्वस्य आपणान् अन्यस्मिन् स्थाने उद्धाटयन्ति तथा च जनाः एतेषु आपणेषु स्वस्य दैनन्दिन-जीवनोपयोगिनी वस्तूनि क्रेतुम् आगच्छन्ति ।

साप्ताहिक-विपणिषु बहूनि वस्तूनि न्यूनमूल्येन लभ्यन्ते । इत्थम् एतस्मात् कारणात् अस्ति यतोहि ये निर्धारित-स्थानस्य आपणाः भवन्ति तैः स्वस्य आपणानां बहुविधाः व्ययाः वोढव्या भवन्ति । तैः आपणस्य भाटकं, विद्युतः व्ययः, सर्वकारीय-शुल्कादि च दातव्यं भवति । एतेषु आपणेषु ये श्रमिकाः कार्यं कुर्वन्ति तेषां कृते वेतनादिकस्य व्यवस्था अपि ततः एव करणीया भवति । साप्ताहिक-विपणिषु यानि वस्तूनि विक्रीयन्ते तानि वस्तूनि आपणिकाः स्वस्य गृहेषु एव सङ्गृह्य स्थापयन्ति । एतेषाम् आपणिकानां गृहजनाः प्रायः एतेषां साहाय्यं कुर्वन्ति यतः एतैः पृथक्तया श्रमिकाः न योजनीयाः भवन्ति । साप्ताहिकेषु विपणिषु समान-सामग्र्याः अनेके आपणाः भवन्ति यस्मात् तेषां परस्परं स्पर्धा अपि भवति यदि कश्चित् एकः आपणिकः कस्यचित् वस्तुनः कृते अधिकं धनं याचते तदा जनानां पार्श्वे विकल्पः भवति यत् ते अग्रिमेषु आपणेषु अपि तानि वस्तूनि द्रष्टुं शक्नुवन्ति । ततः च क्रेतुं शक्नुवन्ति । तत्र भवितुं शक्नोति यत् तद् एव वस्तुः न्यूनमूल्ये लभ्येत । एतादृशीषु स्थितिषु क्रेतृणां पार्श्वे अयम् अवसरः अपि भवति यत् ते मूल्यस्य निर्धारणं कृत्वा न्यून-मूल्यम् अपि कारयेयुः ।

साप्ताहिक-विपणीनां कश्चन लाभः अयम् अपि भवति यत् आवश्यकतायाः सर्वाणि वस्तूनि एकस्मिन् स्थाने एव उपलभ्यन्ते । शाकानि, वस्त्राणि, नित्य-उपयोगिवस्तूनि, पात्राणि च इत्यादीनि सर्वाणि वस्तूनि तत्र उपलभ्यन्ते । पृथक्-पृथक् वस्तूनां कृते पृथक् पृथक् स्थानं प्रति न गन्तव्यं भवति । जनाः प्रायः ताः विपणीः प्रति गन्तुम् इच्छन्ति यत्र वस्तूनां विविधाः विकल्पाः विद्यमानाः भवेयुः।

सुजाता कविता च एकस्मिन् दिने स्व-पार्श्वस्थ- -उपयोगस्य कानिचन वस्तूनि क्रेतुं गतवत्यौ । ते अस्मिन् आपणे प्रायः क्रयणार्थम् आगच्छतः । अत्र जनसम्मर्दः आसीत् । आपण-स्वामिनी द्वयोः सहायकयोः साहाय्येन आपणस्य कार्यं निर्वहति स्म। यदा सुजाता कविता च आपणं प्रविष्टवत्यौ तदा सुजाता आपण-स्वामिनीम् आवश्यक-वस्तूनां सूचीम् उक्त्वा लेखितवती । सा सूच्याः अनुसारं स्व-कर्मचारिणः वस्तूनि तोलयितुं पुटीकृत्य दातुं च निर्दिष्टवती । एतस्मिन् अन्तरे कविता आपणं परितः दृष्टिपातं करोति स्म...

वामतः सर्वेभ्यः उपरि कपाटिकायां भिन्नं भिन्नं फेनकस्य ब्राण्ड इति स्थापितम् आसीत् । अपरस्यां कपाटिकायां विभिन्नानि दन्तफेनकानि टेलकमचूर्णं केशस्पूः केशतैलादीनि स्थापितानि आसन्। विभिन्न-वर्ण-युक्तानि तथा च विभिन्न-ब्राण्ड-युक्तानि वस्तूनि मनोहराणि आसन्। कुट्टिमे काश्चन गोण्यः पतिताः आसन् ।

सम्पूर्णानि वस्तूनि तोलयितुं बन्दुधुं च विंशतिनिमेषाः व्यतीताः। पुनः सुजाता स्व-टिप्पणी-पुस्तिकां पुरतः

स्थापितवती । आपणिकया 1550 रूप्यकाणां सङ्ख्या तत्र अङ्किता तथा च पुनः पुस्तिका प्रत्यावर्तिता । तया स्वस्य महापञ्जिकायाम् अपि सा सङ्ख्या लिखिता । अधुना सुजाता स्वस्य महास्यूतान् स्वीकृत्य बहिरागता। अग्रिमस्य मासस्य प्रथमे सप्ताहे तस्याः पक्षतः आपणस्य ऋणं विवरणं वा प्रत्यावर्तिष्यते

ग्रामीण-आपणाः

अस्माभिः दृष्टं यत् साप्ताहिक-विपणिः अस्मभ्यं बहुविधानि वस्तूनि उपलब्धं कारयति । एतदतिरिच्य वयम् अन्याभ्यः विपणिभ्यः अपि वस्तूनि क्रीणीमः। एतादृशाः बहवः आपणाः अस्माकं परिवेशे अपि भवन्ति याः अस्मभ्यं बहुविधाः सेवाः तथा च वस्तूनि उपलब्धानि कारयन्ति । वयं पार्श्वस्थस्य दुग्ध-आपणतः दुग्धं, नित्योपयोगि-वस्तु-विक्रेतुः तैलानि, उपस्कराणि, अन्यखाद्य-पदार्थान्, अपि च पुस्तिका-विक्रेतुः कर्गदानि लेखनीः च, पुनः औषध-आपणतः औषधं क्रेतुं शक्नुमः। एतादृशाः आपणाः प्रायः स्थायिरूपेण तत्र तत्र भवन्ति अपरञ्च राजमार्गस्य तीरे पदाति-मार्गे शाकस्य केचन आपणिकाः फलविक्रेतारः अपि च केचन वाहन-यान्त्रिकादयः अपि दृश्यन्ते ।

प्रतिवेशस्य आपणाः बहुषु अर्थेषु महोपयोगाः भवन्ति । अस्माकं गृहस्य समीपे तु ते भवन्ति एव अपि च वयं सप्ताहस्य कस्मिंश्चित् अपि दिने एवं च

सुजाता टिप्पणीपुस्तिकां स्वीकृत्य आपणं किमर्थं गतवती? किम् एषः उपायः उपयोगी अस्ति? किं एतस्मिन् काचित् समस्या अपि भवितुं शक्नोति?

भवतां परिवेशे विभिन्न-प्रकारकाः आपणाः के के सन्ति? भवन्तः तेभ्यः किं किं विक्रीणन्ति?

राजमार्गस्य तटे विद्यमानाः आपणाः साप्ताहिक-विपण्यां च उपलभ्यमानानां वस्तूनां तुलनायां स्थायिभ्यः आपणेभ्यः उपलभ्यमान-वस्तूनि अधिक-मूल्य-युक्तानि किमर्थं भवन्ति?

कस्मिन् अपि काले एतान् आपणान् प्रति गन्तुं शक्नुमः।

सामान्यतः क्रेतारः विक्रेतारः च परस्परं परिचिताः अपि भवन्ति तथा च आपणिकाः ग्राहकेभ्यः ऋणरूपेण अपि दातुं सज्जीभवन्ति। अर्थात् अद्य क्रीतानां वस्तूनां देयराशिं पश्चात् अपि दातुं सौविध्यं भवति यथा सुजातायाः उदाहरणे वयं द्रष्टवन्तः।

अंजल-मॉलः इति किञ्चित् पञ्चतलयुक्तं शॉपिंग-स्थलम् अस्ति। कविता सुजाता च तस्मिन् रज्जुमार्गेण उपरि अधः च गमनागमनस्य आनन्दं अनुभवतः स्म। एषः रज्जुमार्गः काचनिर्मितः इति प्रतिभाति स्म तथा च तस्मिन् ते तस्मिन् बाह्यदृश्यं पश्यन्त्यौ आवागमनं कुरुतः स्म। ते अत्र पयोहिमं सुपिष्टक-रोटिकादिकं भक्ष्यवस्तूनि तथा च गृह्योपयोगि-वस्तूनि चर्ममयौ उपानहौ पुस्तकानि च विविध-प्रकारकान् दृष्ट्वा आह्लादं प्राप्नुवत्यौ आस्ताम् ।

वस्तु-विक्रय-केन्द्रस्य तृतीये तले भ्रमन्त्यौ तौ कस्यचित् ब्राण्डेड्-पूर्व-निर्मित-वस्त्राणां आपणं प्राप्तवत्यौ । सुरक्षाकर्मचारी ते निरोधनस्य इच्छया दृष्टवान् परन्तु सः किमपि न उक्तवान्। ते कानिचन वस्त्राणि तथा च तेषु संलग्नां मूल्यस्य चिटिकाः दृष्टवत्यौ। किञ्चित् अपि वस्त्रं 2000 रूप्यकेभ्यः न्यूनं न आसीत्। एतत् मूल्यं साप्ताहिक-विपणः वस्त्राणां तुलयां प्रायः पञ्च गुणितम् अधिकम् आसीत्। सुजाता कवितायाः कर्णयोः शनैः उक्तवती “अहं भवतीं किञ्चित् अपरम् आपणं प्रति नेष्यामि यत्र सुवस्त्रं न्यूनमल्येषु लप्स्यते”।

भवन्तः किं चिन्तयन्ति यत् सुरक्षा-कर्मचारी किमर्थं सुजातां कवितां च अन्तःप्रवेशात् किमर्थं रोड्दुम् इष्टवान् स्यात्? यदि कुत्रचित् कस्मिंश्चित् विपण्यां किञ्चित् भवतः अन्तःप्रवेशात् वारयेत् तर्हि भवन्तः किं कथयिष्यन्ति ?

भवद्भिः स्मृतं स्यात् यत् अस्माकं प्रतिवेशे अपि अनेकविधाः आपणिकाः भवन्ति । केचन स्थायिरूपेण स्व-आपणान् चालयन्ति केचन च राजमार्गस्य तटेषु आपणान् कृत्वा वस्तूनि विक्रीणन्ति ।

विक्रयणकेन्द्रं विक्रयणभवनं च

अनेन प्रकारेण अस्माभिः द्विविधा विपणी दृष्टा, प्रथमा साप्ताहिक-विपणिः अपरा च पार्श्वस्था विपणिः । नगरेषु काश्चन अन्यविधाः विपणयः अपि भवन्ति यत्र एकस्मिन् एव स्थाने बहुविधाः आपणाः भवन्ति । एतान् जनाः शापिंग-कम्पलेक्स इति नाम्ना जानन्ति । इदानीं तु केषुचित् नगरेषु भवन्तः अनेक-तल-युक्तान् वातानुकूलित-आपणान् अपि पश्यन्ति येषां पृथक् पृथक् तलेषु, पृथक् पृथक् वस्तूनि लभन्ते । एते मॉल इति उच्यन्ते । एतेषु नगरीयापणेषु भवन्तः महाव्यापार-समूहानां ब्राण्डेड्-वस्तूनि अपि प्राप्तुं शक्नुमः अपि च किञ्चित् ब्राण्ड इत्यस्माद् रहितानि वस्तूनि अपि लभ्यन्ते । एते समूहाः महान्ति विज्ञापनानि दत्त्वा तथा च स्तरीय-वस्तूनां घोषणां कृत्वा एतान् उत्पादान् विक्रीणन्ति एतानि वस्तूनि महार्घाणि भवन्ति । व्यापारिक-समूहाः स्वस्य ब्राण्डेड् -इति उत्पादान् महानगरेषु तथा च स्वस्य विशिष्टेषु दृश्यप्रकोष्ठेषु विक्रेतुं स्थापयन्ति । ब्राण्ड-रहितानां वस्तूनां तुलनायां एतेषां ब्राण्डेड्-वस्तूनां मूल्यस्य भारं केवलं केचन जनाः एव सोढुं शक्नुवन्ति ।

विपणीनां शृङ्खला

प्रथमे भागे भवद्भिः विभिन्नप्रकारकाणां विपणीनां विषये पठितं यत्र वयं वस्तूनि क्रेतुं गच्छामः। किं भवन्तः चिन्तयितुं शक्नुवन्ति यत् एते सर्वे आपणिकाः स्वस्य आपणानां कृते वस्तूनि कुतः स्वीकृत्य आनयन्ति? वस्तूनाम् उत्पादनम् उद्योगेषु क्षेत्रेषु गृहेषु च भवति परन्तु वयम् उद्योगेभ्यः क्षेत्रेभ्यः च साक्षात् वस्तूनि न क्रीणीमः। वस्तूनाम् उत्पादयितारः अपि अस्मभ्यं अल्पमात्रया, यथा एककिलो-परिमितं शाकं विक्रेतुं अथवा एकं प्लास्टिकशरावं विक्रेतुं रुचिवन्तः न भवन्ति।

ते जनाः ये वस्तूनाम् उत्पादकानाम् उपभोक्तृणां च मध्ये भवन्ति ते व्यापारिणः इति उच्यन्ते । पूर्वं राशिवणिक् अत्यधिकमात्रया सङ्ख्यायां वा वस्तूनि क्रीणाति । यथा शाकानां राशिवणिक् किञ्चिन्मात्रं शाकं न क्रीणाति अपरञ्च सः महामात्रया यथा पञ्चविंशति-किलो-परिमितात् शतं किलोपरिमितानि शाकानि क्रीणाति । तानि सः अपरान् व्यापारिणः विक्रीणाति । अत्र क्रेतारः विक्रेतारः च अन्ये व्यापारिणः भवन्ति । व्यापारिणां शृङ्खलायां, यः अन्तिमः व्यापारी, यः अन्ततः वस्तूनि साक्षात् उपभोक्तारं विक्रीणाति सः खुदराव्यापारी अथवा फुटकरव्यापारी इति उच्यते । असौ स एव वणिक् भवति यः भवतः पार्श्वस्थेषु आपणेषु साप्ताहिक-आपणेषु अथवा पुनः शापिंगकम्पलेक्स इत्यादिषु वस्तूनि विक्रीणाति ।

इत्थं किमर्थं भवति यत् जनाः मॉल इत्यस्मिन् आपणिकैः सह मूल्यनिर्धारणे विवादं न कुर्वन्ति, निर्धारितमूल्यम् एव यच्छन्ति अपरञ्च साप्ताहिक-विपणिषु एतादृशं बहुलतया क्रियते?

भवन्तः किम् अनुभवन्ति यत् भवतां ग्रामं प्रति आपणेषु वस्तूनि कथम् आयान्ति? जानन्तु अपि च उदाहरणैः बोधयन्तु।

राशिवणिजः भूमिका
आवश्यकि किमर्थं भवति?

देहल्याः दशसु राशिविपणीषु उपरि प्रदत्ते
मानचित्रे चतस्रः विपणयः प्रदर्शिताः।

वयम् एतं विषयम् अत्र प्रदत्तैः उदाहरणैः ज्ञास्यामः –

प्रत्येकस्मिन् नगरे राशिविपणेः किञ्चन क्षेत्रं भवति । यत्र वस्तूनि प्रथमतया प्राप्नुवन्ति अपि च इतः एव तानि अन्यान् व्यापारिणः यावत् प्राप्नुवन्ति । राजमार्गस्य तटस्थः व्यापारी यस्य विषये भवन्तः पूर्वं पठितवन्तः आसन् व्यापकमात्रया प्लास्टिक-वस्तूनि नगरस्य राशि-व्यापारिणः क्रीणाति । एतद् भवितुं शक्नोति यत् सः महावणिक् स्वस्मात् अपि दीर्घतरात्

आफताबः – नगरे शाकानां राशिव्यापारी

आफताबः तेषु राशि-व्यापारिषु कश्चन अस्ति ये अत्यधिक-मात्रया क्रयणं कुर्वन्ति। तेषां व्यवसायः प्रातःकाले प्रायः त्रिवादनतः आरभते। अस्मिन् काले एव शाकानि विपणिं प्राप्नुवन्ति। एषः एव समयः अस्ति यदा शाकानि विपण्याम् अथवा शाक-विक्रयण-स्थाने गतिविधयः बहुलतया जायन्ते। पार्श्वस्थेभ्यः स्थानेभ्यः अथवा दूरस्थेभ्यः स्थानेभ्यः क्षेत्रेभ्यः शाकानि ट्रकयानैः मेटाडोर इति यानेन ट्रैक्टरयानेन वा शाकानि अत्र आनीयन्ते । शीघ्रम् एव नीलामी इत्यस्य प्रक्रियायाः आरम्भः भवति । आफताब-महोदयः अपि नीलामी इत्यस्यां सम्मिलितो भवति । शाकानि दृष्ट्वा सः निर्धारणं करोति यत् अद्य सः किं क्रेष्यति । उदाहरणार्थम् असौ अद्य पञ्चक्वण्टल इति पुष्पशाकं दश-क्वण्टल इति पलाण्डुं क्रीणाति । नगरे तस्य कश्चित् आपणः तथा च किञ्चित् भण्डारगृहम् अस्ति यत्र सः तानि शाकानि स्थापयति विक्रीणाति च । अत्र सः लघु-व्यापारिणः शाकानि विक्रीणाति ये प्रातः षड्वादने प्रायः अत्र आगच्छन्ति। इतः सम्पूर्णस्य दिनस्य कृते क्रयणं कृत्वा ते लघुव्यापारिणः प्रायेण दशवादनसमये पार्श्वस्थेषु क्षेत्रेषु स्व-आपणानाम् उद्घाटनं कुर्वन्ति ।

व्यापारिणः प्लास्टिकवस्तूनि क्रीणीयात् । नगरस्य राशिवणिक् प्लास्टिकवस्तूनि कस्माच्चित् उद्योगात् क्रीणीयात् अपि च तानि भण्डारे स्थापयेत् । अनेन प्रकारेण विपणेः काचित् शृङ्खला भवति । यदा वयं किञ्चित् वस्तुः क्रीणीमः तदा वयम् एतादृशम् अवधानं न दद्मः यत् तत् वस्तु कथं केन प्रकारेण च दीर्घयात्रां कृत्वा अस्माकं समक्षे उपस्थितम् अस्ति ।

नगरीयाः जनाः अन्तर्जालस्य माध्यमेन गृहात् बहिः अगत्वा एव विपणिं प्रविशन्ति । ते स्वस्य क्रेडिट्-पत्र-माध्यमेन एव क्रयणं कुर्वन्ति ।

प्रत्येकं स्थाने विपणिः

अस्माभिः दृष्टं यत् पृथक् पृथक् स्थानेषु विभिन्नाः विपणयः सन्ति यत्र विभिन्नानि वस्तूनि क्रियन्ते विक्रीयन्ते च । एताः विपणयः स्वस्य स्वस्य स्थानेषु समये च स्वदृष्ट्या कार्यं कुर्वन्ति । कदाचित् तु इदम् अपि आवश्यकं न भवति यत् भवन्तः वस्तूनि क्रेतुम् विपणिं गच्छेयुः। अधुना तु विभिन्नानां वस्तूनां कृते दूरवाण्या अथवा अन्तर्जाल-माध्यमेन अपि वस्तूनि क्रियन्ते अपि च वस्तूनि भवतां गृहं यावत् प्राप्यन्ते । भवद्भिः दृष्टं स्यात् यत् परिचारिकागृहे तथा च चिकित्सकस्य चिकित्साभवने अपि केषाञ्चित् व्यवसायिसमूहानां प्रतिनिधयः स्ववस्तूनि विक्रयणस्य कार्यं कुर्वन्ति । अनेन प्रकारेण वयं पश्यामः यत् क्रयणं विक्रयणं च विविधैः उपायैः भवति । इदम् आवश्यकं नास्ति यत् तत् केवलं विपणिं गत्वा अपि च आपणेभ्यः एव भवेत् ।

एतानि तु विपणेः एतादृशानि रूपाणि सन्ति यानि अस्माभिः प्रत्यक्षतः दृश्यन्ते । एतादृशाः अपि काश्चन विपणयः भवन्ति यासां विषये अस्माकं ज्ञानं न्यूनम् एव भवति यतोहि अत्र विक्रीय-माणानां क्रियमाणानां च वस्तूनां च प्रयोगं वयं प्रत्यक्षतः न कुर्मः। यथा कश्चित् कृषकः स्वस्य कृषेः उत्पादनस्य वृद्ध्यर्थं केषाञ्चित् उर्वरकाणां खाद इत्येतेषां च प्रयोगं करोति । एतान् उर्वरकान् सः नगरस्य केभ्यश्चित् विशिष्टेभ्यः आपणेभ्यः क्रीणाति यत्र उर्वरक-उद्योगात् सामग्री आनीयते । केनचित् कार-उद्योगेन इंजन-गियर्स-पेट्रोल-गार-एक्सेल-चक्रादीनि च पृथक् पृथक् उद्योगेभ्यः क्रियन्ते परन्तु वयम् एतस्मिन् विषये अज्ञात्वा कारयानस्य आपणतः एव अन्तिम-उत्पादम् अर्थात् कारयानं क्रीणीमः तत्रैव च सम्पूर्णं कारयानं पश्यामः । सर्वेषां वस्तूनां निर्माणस्य क्रयणस्य च एतादृशी एव कथा भवति ।

कस्मिंश्चित् उद्योगे कारयानस्य भागानां योजनं भवति।

विपणिः समानता च

अस्मिन् अध्याये अस्माभिः स्वस्य प्रतिवेशस्य कासाञ्चित् विपणीनां विषये परिशीलनं कृतम् अस्ति । अस्माभिः साप्ताहिकविपणेः आरभ्य शापिंग-काम्प्लेक्स इत्येतत् यावत् सर्वे आपणिकाः आपणाः च दृष्टाः । एतयोः द्वयोः आपणिकयोः मध्ये महत् अन्तरम् अस्ति । कश्चित् लघुराश्या स्वव्यापारं चालयति तादृशः आपणिकः अस्ति, अपरस्मिन् पक्षे अपरः आपणिकः स्वस्य आपणस्य कृते महाराशिं व्ययीकर्तुं शक्नोति । एतयोः आयः अपि पृथक् पृथक् भवति । साप्ताहिकविपणेः लघु-आपणिकः विक्रयणस्थानस्य व्यापरिणः तुलनायाम् अत्यल्पं लाभांशम् अर्जयति । अनेन एव प्रकारेण क्रेतृणाम् अपि पृथक् पृथक् श्रेण्यः स्थितयः च सन्ति । एतादृशाः बहवः जनाः सन्ति ये अल्प-मूल्ययुक्तानि वस्तूनि अपि क्रेतुं समर्थाः न सन्ति, अपरस्मिन् पक्षे जनाः विक्रयण-स्थानकेषु महार्घं विक्रयणं कर्तुं व्यस्ताः दृश्यन्ते । अनेन प्रकारेण अन्यानि कारणानि अतिरिच्य अस्माकम् आर्थिक-स्थितिः एव निर्धारणं करोति यत् वयं कीदृशीसु विपणिषु आपणिकाः अथवा क्रेतारः भवितुं शक्नुमः।

अस्माभिः वस्तूनाम् उत्पादनाद् आरभ्य अस्माकं गृहं यावत् वस्तूनि कथं प्राप्नुवन्ति तथा च विपणीनां शृङ्खलायाः विषये अवगतवन्तः । अनया शृङ्खलया एव सम्भवति यत् एकस्मिन् स्थाने उत्पादितानि वस्तूनि जनानां कृते प्रत्येकं स्थाने उपलब्धानि भवेयुः। वस्तूनां विक्रयणेन वस्तूनाम् उत्पादनं साक्षात् सम्बद्धम् अस्ति। निर्मितानां वस्तूनां विक्रयणेन एव जनाः जीवन-निर्वाह-योग्याम् आजीविकां प्राप्नुवन्ति तथा च उत्पादनम् अपि वर्द्धयते परन्तु किम् एतेन शृङ्खलायाः प्रत्येकं स्तरेलाभस्य समानाः अवसराः प्राप्यन्ते? अग्रे “कस्यचित् युतकस्य कथा” इति अध्याये वयम् एतं प्रश्नम् अवगन्तुं प्रयासं करिष्यामः।

अभ्यासः

1. कश्चित् परिव्रजनशीलः आपणिकः कस्यचित् स्थायि-आपणिकस्य तुलनायां कथं भिन्नः अस्ति ?
2. निम्नतालिकायाः आधारेण कस्यचित् साप्ताहिकविपणेः विक्रयण-स्थानकस्य च तुलनां कुर्वन्तः तयोः मध्ये यद् अन्तरम् अस्ति तत् स्पष्टीकुर्वन्तु ।

विपणयः	विक्रीयमाणानां वस्तूनां प्रकाराः	वस्तूनां मूल्यानि	विक्रेतारः	ग्राहकाः
साप्ताहिक-विपणिः				
विक्रयणस्थानकम्				

3. स्पष्टी-कुर्वन्तु यत् विपणीनां शृङ्खला कथं जायते ? एताभिः केषाम् उद्देश्यानां पूर्तिः भवति?
4. सर्वेषां जनानां कृते विपण्यां कम् अपि आपणं गन्तुं समानरूपेण अधिकारः अस्ति । किं भवतां विचारेण महार्घाणाम् उत्पादानाम् आपणानां विषये इदं तथ्यं यथार्थम् अस्ति? उदाहरणं दत्त्वा स्पष्टीकुर्वन्तु ।
5. विपणिम् अगत्वा अपि क्रयणं विक्रयणं च भवितुं शक्नोति। उदाहरणं दत्त्वा एतस्य कथनस्य व्याख्यां कुर्वन्तु ।

शब्द-सङ्कलनम्

साप्ताहिक-विपणिः- एताः विपणयः नियमिताः स्थायिरूपेण च न भवन्ति परन्तु एकस्मिन् नियते स्थाने सप्ताहे एकदा अथवा वारद्वयम् आयोज्यन्ते । एतासु विपणिषु गृह्य-उपयोगिनी सर्वाणि वस्तूनि प्रायः विक्रीयन्ते यथा शाकानि, वस्त्राणि, पात्रादीनि च ।

मॉल अर्थात् सर्ववस्तु-विक्रय-स्थानकम् - एतत् आपणैः सर्वतः आवृत्तं स्थानं भवति। एतस्य भवनं विशालं भवति यस्मिन् बहूनि तलानि, आपणाः, उपाहार-मन्दिराणि कदाचित् च चल-चित्रगृहाणि अपि भवन्ति। एतेषु आपणेषु प्रायेण ब्राण्ड-युक्तानि वस्तूनि विक्रीयन्ते ।

थोक अर्थात् महाक्रयणम् - एतस्य अर्थः व्यापक-मात्रया क्रयणं विक्रयणं च भवति। अधिकांशेषु उत्पादेषु येषु शाकानि फलानि पुष्पाणि अपि सम्मिलितानि सन्ति इति एतेषां स्वस्य विशिष्टाः राशि-विपणयः भवन्ति ।

विपणीनां शृङ्खलाः - इयं विपणीनां काचित् शृङ्खला अस्ति या परस्परम् अन्योऽन्याभिः शृङ्खलाभिः इव युक्ता भवति यतोहि उत्पादाः एकस्मात् विपणेः अपरां विपणिं प्राप्नुवन्ति ।